

Ehlers, Klaus

Stosunek Jürgena Habermasa do marksowskiej koncepcji pracy

Acta Universitatis Nicolai Copernici. Filozofia 11 (197), 139-143

1990

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

nić się do poniechania walki klasowej — we wszystkich warunkach ustrojowych.

4. Katolickie ujęcie pracy nakazuje oceniać doczesny wymiar aktywności człowieka przez pryzmat naczelnych zasad doktryny religijnej. Zagadnienie pracy sprowadza się tu głównie do płaszczyzny religijno-moralnej, przy niedostrzeganiu lub niedocenianiu społeczno-politycznego kontekstu, w którym przebiega proces kształtowania się gatunkowej istoty człowieka i w którym nieustannie zachodzą zmiany osobowości ludzkiej. Katolicką doktrynę cechuje więc abstrakcyjność i ahistoryczność w pojmowaniu pracy ludzkiej, a tym samym nie jest ona w stanie dać realnego i konsekwentnego programu wyzwolenia pracy i urzeczywistnienia się człowieka w pracy.

Marksiści podkreślają natomiast, że wyzwolenie pracy zakładać musi określone przeobrażenia w stosunkach produkcji, dotyczące form własności i metod zarządzania gospodarką, które tworzą zasadnicze warunki do zmiany miejsca człowieka pracy w systemie produkcji oraz rzeczywistej, nie zaś deklarowanej, humanizacji pracy. Bez tych strukturalnych przemian społeczno-ustrojowych ogólne postulaty wyzwolenia pracy nie będą miały realnego znaczenia. Dlatego też program emancypacji i humanizacji pracy wiąże marksiści z uspołecznieniem środków produkcji, likwidacją społeczno-ekonomicznych podstaw podziału na klasy i wycyzkowi oraz stworzeniem rzeczywistych gwarancji uczestnictwa ludzi pracy, na gruncie społecznej własności, w zarządzaniu i samorealizacji przez pracę.

*Uniwersytet Wilhelma Piecka
Rostock (NRD)*

Klaus Ehlers

STOSUNEK JÜRGENA HABERMASA DO MARKSOWSKIEJ KONCEPCJI PRACY

Jürgen Habermas ustosunkował się do Marksowskiej koncepcji pracy w swej „teorii działania komunikacyjnego”, która zawiera filozoficzne uzasadnienie jego poglądu na społeczeństwo. Teoria działania komunikacyjnego została szczególnie rozwinięta w teorii krytycznej szkoły

frankfurckiej, której przedstawicielem był Habermas. Zainteresowanie wymienioną problematyką jest ściśle związane z dyskusjami, jakie toczyły się, zwłaszcza w Republice Federalnej Niemiec, na temat metodologii poznania naukowego i teorii nauki. Świadczyło ono o wysunięciu problemów komunikacji, działania komunikacyjnego i stosunków językowo-komunikacyjnych na pierwszy plan przy naukowym wyjaśnianiu rozwoju sił wytwórczych w społeczeństwie.

O wpływie metodologicznych i światopoglądowych koncepcji Habermasa w czasach współczesnych decyduje fakt, że jego krytyczna teoria komunikacji jest odmianą burżuazyjnej filozofii życia (hermeneutyki). Spośród wielu rodzajów działania Habermas wyróżnia działanie komunikacyjne; mówiąc ściślej — przeciwstawia je innym rodzajom działania ludzkiego. Dlatego też przedstawione przez niego teoretyczne uzasadnienie działania komunikacyjnego trzeba ujmować w kontekście działania w ogóle. Można by się spodziewać, że w sporze z marksistami na temat roli pracy i działania w procesie kształtowania się społeczeństwa Habermas nawiąże do pojęcia czynności. Tymczasem kategoria ta nie odgrywa w jego teorii żadnej roli.

Punktem wyjścia rozważań Habermasa jest pytanie o warunki konstytuujące społeczne istnienie ludzi i zbadanie tych warunków. W latach trzydziestych XX w. kwestie te były szeroko analizowane przez teoretyków szkoły frankfurckiej. Odrzucali oni rozwiązanie Marksa, a zwłaszcza pomijali sformułowane przez niego pojęcie praktyki jako niedostatecznie uzasadnione i mało przydatne w badaniach naukowych. Na przykład Habermas twierdził, że pojęcie praktyki jest zbyt słabo zróżnicowane, by sprostać wymogom nauki współczesnej dążącej do określenia procesu socjalizacji i rozwoju społeczeństwa. W innym miejscu twierdzi on, że Marksowska koncepcja pracy jest zbyt powierzchowna, by uchwycić to, co specyficznie ludzkie.

Głównym zarzutem Habermasa skierowanym przeciwko marksizmowi jest twierdzenie, iż „praktyka” i „praca” są pojęciami identycznymi, że jedno sprowadza się do drugiego. Na podstawie takiego utożsamienia wyjaśnia się (jednostronnie) powstanie społeczeństwa przez wskazanie na dziejotwórczą rolę pracy. W ten sposób marksizm zamyka sobie drogę do teoretycznego ujęcia całego zakresu stosunków społecznych. Z tego względu u Habermasa pojęcie praktyki ulega rozszczepieniu na „pracę” i „interakcję”.

O różnicy między Habermasem a Marksem decyduje oczywiście odmienne filozoficzne rozumienie człowieka jako istoty społecznej. Już w latach pięćdziesiątych Habermas przeciwstawił pojęcie „techniki do czegoś” i „techniki dla siebie”. W swej koncepcji działania nawiązał niewątpliwie do Gehlensa, dla którego działanie jest „stałą antropologiczną

ną". Stąd wywodziło się dualistyczne przeciwstawienie techniki i życia, które znajdowało również wyraz w światopoglądowych ustaleniach odnoszących się do działania, języka i społeczeństwa w ramach teorii komunikacji.

Odróżnienie pojęcia pracy i interakcji nabiera ważności dopiero wówczas, gdy następuje ściśle określenie znaczenia obu tych pojęć. Habermas traktuje pracę jako „celowo-racjonalne działanie”. Należy jednak zdać sobie sprawę, jakie są skutki określania pracy jako działania instrumentalnego, racjonalnego wyboru, działania strategicznego lub kombinacji obu tych pojęć. Rozwinięte przez Habermasa pojęcie działania instrumentalnego umożliwia odróżnienie pracy i działania komunikacyjnego. To ostatnie pojęcie stanowi podstawę dla rozumienia stosunków społecznych. Działanie instrumentalne sprowadza się do respektowania „reguł technicznych” opartych na wiedzy empirycznej i różniących się od reguł moralnych. Wyodrębnienie tych dwóch rodzajów reguł wskazuje na związki myśli Habermasa z socjologią Emila Durkheima. Durkheim wyjaśniał relację zachodzącą między regułami technicznymi a moralnymi na podstawie odmiennych skutków wynikających z braku ich respektowania. Następstwem łamania reguł technicznych jest niepowodzenie, gdyż zawsze istnieje wewnętrzny związek między działaniem a jego skutkami. Lekceważenie reguł moralnych nie powoduje takich skutków, które można by interpretować jako niepowodzenie. W tym wypadku związek między nagrodą a sankcją jest konwencjonalny.

W ujęciu Habermasa praca, rozumiana jako działanie celowo-racjonalne, jest więc aktem technicznym, którego celem jest wytwarzanie dóbr. Nie traktuje on jej jako specyficznie ludzkiej reprodukcji. Habermas zdaje sobie sprawę, że w społeczeństwie reprodukcja ma charakter kooperacyjny. Wprowadza więc pojęcie stosunków społecznych. Jednakże stosunki te pozostają w odniesieniu do działania instrumentalnego jako coś zewnętrznego. Dlatego też między działaniem a społeczeństwem musi istnieć element pośredniczący (transmisja). Środkiem transmisji jest język. Termin ten użyty jest przez Habermasa w znaczeniu zawężonym. Tak rozumiany „język” Hegel nazywał „świadomością nadającą nazwy”. W każdym razie język jest niezbędny, by indywidualne użytkowanie narzędzi pracy cechujące działanie instrumentalne mogło jako praca funkcjonować w ramach społecznej interakcji.

Habermas nie pomija więc tego problemu; traktuje go jednak jako rozwiązanie niezadowalające z punktu widzenia działania komunikacyjnego. Rozpatrzmy tę kwestię na przykładzie normatywnego tła działań komunikacyjnych. W tym wypadku Habermas stawia problem rozwoju struktur organizmu społecznego oraz jego związku z ewolucją świadomości.

mości ludzkiej. Nawiązując do Jeana Piageta wskazuje on na znaczenie ręki w procesie antropogenezy. Habermas nie dochodzi jednak do dialektycznego ujęcia tego zagadnienia, chociaż usiłuje ustosunkować się do teorii Marksa. Twierdzi więc, że istnieje potrzeba wyróżniania dwóch aspektów pracy: pracy rozumianej jako „wydatkowanie fizycznej energii ludzkiej w procesie przeobrażania przyrody” oraz socjologicznego ujęcia pracy jako „celowej obróbki materiału zgodnie z regułami działania instrumentalnego”. Nie ulega wątpliwości, że oba wymienione aspekty są istotne dla charakterystyki pracy. Wyrażają one relację „indywiduum — przedmiot pracy”, mimo faktu, z czego zdaje sobie sprawę Habermas, że Marks rozpatruje tę relację w ścisłym powiązaniu z działalnością produkcyjną innych ludzi. Habermas jest zdania, że idzie dalej niż Marks, który swe pojęcie pracy wzoruje na modelu pracy rzemieślniczej. Nie wchodząc w szczegóły należy podkreślić, iż przekonanie to jest jednym z motywów odrzucenia przez Habermasa marksistowskiego stanowiska w kwestii roli klasy robotniczej i w ogóle klas w rozwoju społeczeństwa.

Żeby zrozumieć stanowisko Habermasa, trzeba także uwzględnić jego poglądy z zakresu historii filozofii. Chodzi tu o różnicę między wytwarzaniem a działaniem, jaka została przez niego nakreślona w czasie dyskusji o „odnowieniu filozofii praktycznej” w RFN w związku z interpretacją filozofii Arystotelesa. W ramach struktury społecznej greckiej *polis* przypisuje się działanie (czynność praktyczna, polityczna) tylko wolnym obywatelom *polis*. Działanie to ma wyższą rangę i jest ważniejsze dla zachowania ustroju niż wytwarzanie dóbr.

Zwróciliśmy uwagę na antropologiczne znaczenie pojęcia działania, które to pojęcie stanowi podstawę relacji między pracą a interakcją. Działanie instrumentalne wyraża się przez stosunek człowieka do przyrody. Oznacza to, że mamy tu do czynienia ze stosunkiem między podmiotem a przedmiotem. Habermas, nawiązując do Hegla, twierdzi, iż działanie podmiotu (celowo-racjonalne) dokonuje się wyłącznie pod wpływem konieczności przyrodniczej. Konkluzja Habermasa, że Marksowska koncepcja pracy jest niewystarczająca, by wyjaśnić problemy reprodukcji społeczeństwa, czyli że niezbędna jest teoria działania komunikacyjnego, stanowi zatem logiczne następstwo przyjętych przez niego założeń teoretycznych.

Habermas — twierdzą lewicowi myśliciele burżuazyjni — nie dostrzega, że praca stanowi fundamentalne pojęcie, niezbędne dla zrozumienia interakcji i działania komunikacyjnego. Ich krytyka jest jednak niewystarczająca, gdyż akceptują oni Habermasowskie pojęcie pracy. Utożsamianie pracy z instrumentalną formą działania oraz zignorowanie

plaszczyn abstrakcji i stopni rozwoju, jakie Marks zawarł w swym pojęciu pracy, oznacza, że uznaje się zredukowaną koncepcję pracy Habermasa wraz ze skutkami światopoglądowymi i politycznymi z tej koncepcji wynikającymi.

BIBLIOGRAFIA

- Ehlers K., Zu philosophischen Grundlagen der Sprachkonzeption von Jürgen Habermas, [in:] Wissenschaftliche Zeitschrift der Wilhelm Pieck Universität, Rostock, G-Reihe, H. 10, 1982.
- Eichorn I. W., Historischer Materialismus und Erneuerung der „praktischen Philosophie“, Deutsche Zeitschrift für Philosophie, 1978, nr 6.
- Habermas J., Erkenntnis und Interesse, Frankfurt/M 1968.
- Habermas J., Technik und Wissenschaft als „Ideologie“, Frankfurt/M 1968.
- Habermas J., Zur Rekonstruktion des historischen Materialismus, Frankfurt/M 1976.
- Habermas J., Theorie des kommunikativen Handelns, 2 Bde., Frankfurt/M 1981.
- Habermas J., Vorstudien und Ergänzungen zur Theorie des kommunikativen Handelns, Frankfurt/M 1984.
- Hahn E., Die theoretischen Grundlagen der Soziologie von Jürgen Habermas, [in:] Die Frankfurter Schule im Lichte des Marxismus, Berlin 1971.
- Hermann J., Die Menschwerdung. Zum Ursprung des Menschen und der menschlichen Gesellschaft, Berlin 1984.
- Marks K., Rękopisy ekonomiczno-filozoficzne z 1844 r., [w:] Dzieła, t. 1, Warszawa 1960.
- Marks K., Engels F., Ideologia niemiecka, [w:] Dzieła, t. 3, Warszawa 1961.
- Marks K., Engels F., Płaca robocza i kapitał, [w:] Dzieła, t. 6, Warszawa 1963.
- Steigerwald R., Bürgerliche Philosophie und Revisionismus in imperialistischen Deutschland, Berlin 1980.

Uniwersytet Wilhelma Piecka
Rostock (NRD)

Werner Loeckel

UWAGI NA TEMAT POJĘĆ CZYNNOŚCI I PRACY

1. Praca i czynność są ważnymi kategoriami marksistowskiej teorii społeczeństwa. Szczególne znaczenie przypada kategorii „praca”. Określa się pracę jako konstytuującą społeczeństwo, a tym samym jako pod-